

A magyar falvakról és a nemzetstratégiáról – szülőfalum szemszögéből

Ha értelmiségi társaságban néha szóba kerül a falvak sorsa, egy kézlegyintés mellett mindig azt hallom róluk, hogy végük van, feltartóztathatatlanul haladnak a gyors és erőteljes pusztulás irányába. A sommás kijelentés ellen mindig tiltakozni próbálok, hiszen ott van például az én szülőfalum, de a szavamba vágnak, letorkolnak, száz ellenpéldára hivatkoznak. Ilyenkor aztán egy ideig síri hangulat lesz úrrá a társaságon, amíg valaki be nem dob valamilyen más témát. Szerencsére a falvak lakói mit sem tudnak az efféle értelmiségi görcsökről, és élik tovább a maguk mindennapi életét.

A magyar közgondolkodásban van valami, ami a görög tragédiákra emlékeztet engem. A görögök úgy képzeltek el az életüket, mintha mindannyian marionettbábuk lennének, azaz az istenek zsinóron rángatnák az embereket. Szophoklész drámájában Oidipuszról már születésekor megjósolták: ha felnő, megöli az apját, vérfertőzésbe keveredik az anyjával, majd – miután rájön mindekre – kétségbeesésében kiszúrja mindkét szemét. Mindenképpen el akarta kerülni a sorsát, végül mégis minden úgy történt, ahogyan azt megjósolták. És a görögök szerint nem is történhetett vele más, csak az, ami a sors könyvében meg volt írva. Később nem minden nép gondolkodott így. Az Isten akaratában való hit rányomta ugyan a bélyegét az egész nyugati kultúrára, a felvilágosodástól kezdve azonban az emberek már nem nagyon hittek az isteni elrendeltetésben. Mondhatnánk, fellázadtak a sors ellen, kezdtek jogot formálni arra, hogy választási lehetőségük legyen: hová menjenek, mit tegyenek, milyen legyen az életük.

A magyarok, sajnos, mintha még mindig "görögül gondolkodnának". Túlságosan a sors és a végzet jegyében élnek, a szabad akarat és a döntési jog rovására. Igaz, a körülmények általában nem nagy mozgásteret engedélyeznek, meghatározó pillanatok-

ban azonban a népek beleszólhatnak a saját életükbe. Tulajdonképpen jelenleg is ilyen helyzetben vagyunk, miközben tizenöt éve egy helyben topogunk. A sors szorítása az egyének vonatkozásában is sokkal lazább, mint a történelem során korábban bármikor. Paradox módon sokkal nagyobb beleszólási lehetőségünk van a saját életünkbe, mint amennyire – a korábbi politikai dresszúra következtében – igényt formálunk.

Aki változtatni akar a sorsán, annak előbb a gondolkodásmódján kell változtatnia. Nekünk magyaroknak is meg kellene szabadulnunk azoktól a mentális sztereotípiáktól, amelyek a balsorsunkról szólnak. Nevezetesen, hogy a magyar pusztul és vész, a határon túli kisebbségek menthetetlenül asszimilálódnak, Magyarország népessége pedig lassan megszűnik. Állítólag ez lenne a végzetünk, ami könyörtelenül beteljesül rajtunk.

Nem mintha a sors szorítását – kisebbségi magyarként – jómagam is ne érezném, de képtelen vagyok „görögül gondolkodni”. Iskolát se végezhettem volna, ha elhiszem, hogy tehetetlen és sodródó bábuk vagyunk, mint ahogy azt sem hiszem, hogy nemzeti nagylétünk színművének lejátszott része az ezeréves múlt, ami pedig még hátra van a darabból, az a fentebb vázolt sanyarú jövő.

*

A pusztulás szimbóluma a magyar falu. Valamikor a múlt század elején kezdődött, amikor az első falukutatók megkongatták a vészharangot. A harangzúgás azóta is tart, és kitölti az egész Kárpát-medencét. Egyre-másra vonulnak falura a felmentő csapatok. Keresztbe-kasul szervezik a falukutató programokat, amelyre az egyik részvevő így invitálja a fiatalokat: *„Jó kaja, finom borok, jókedv és vidámság, csajok, mozi, buli, barátok, de ha igyekszem, a munkára is jut idő.”* A másik meg azt mondja: *„Vaníliafagylalt és néptánc, a gyengéimből kettő is elég, vörösborhoz jöhet a fehérnép.”* Azok, akik ismerik és átélik a falu gondjait, elborzadnak ettől a színjátéktól. Ezek diákok, nem árt nekik, ha életük során eljutnak egyszer falura is.

A városi értelmiség köreiben is előfordul, hogy valaki elunja magát a szürke körengetegben, kedvet kap, hogy teleszívja a tüdejét friss falusi levegővel, és leruccan egy kicsit vidékre. Ott aztán, mint a veréb az út porában, megfürdik a falu akácillatos vagy kocsmái hangulatában, és lohol vissza Pestre, hogy papírra vesse benyomásait. Ezekből a beszámolókból kiderül, hogy a faluban tett látogatás úgy hat a városi ember lelkére, mint a sivatag vándorára a forrásvíz, de azért ne gondolja senki, hogy a dolog ilyen egyszerű. Emberünk látott, amit látott: a falvak fennmaradása reménytelen küzdelem, bár romlatlan lelkű, teremteni akaró emberek élnek arafelé, nincs sok esélyük, fogynak és vesznek.

A falukutatók – újságírók, szépírók, etnográfusok, szociográfusok – közel száz éve egyre-másra ássák a falu lelkét, a sárguló dokumentumokból kihámozzák, hogy mikor történik a faluról először említés, honnan jönnek a telepések, hány nagybirtokos, kisbirtokos, törpebirtokos élt a faluban, mennyi volt a vagyontalan napszámosok száma, akiket az élet ínségre, idénymunkára, segélyre, elvándorlásra kényszerített. Vannak, akiket a jelen is érdekel: statisztikai kimutatások készülnek közművekről, iskolákról, de azért a falusiakra irányított szociográfiák többnyire a múltra fókuszálnak.

Vallatják, gyomrozzák a barázdált arcú szegény idős asszonyt, mint fülénél fogva előrancigált tanút a bírósági tárgyaláson, mondon már valamit a helyi szerelmi szokásokról. Hogy is hívják a nénit? És a bácsi hány éves? Mióta házasok? Hány gyerekük van? Mondjon már egy balladát. Apja, anyja neve? A nagyszüleiről mit tud? Hol, meddig járt iskolába? A faluján kívül merre járt? Hány testvére van? A Miklós miben halt meg? Mennyi földjük van? Van-e tehenük? És barackfájuk? Mit szól a nyugdíjához?

Az anyókák után a falukutatók sorra veszik a vénembereket is. Egymás után nyílnak meg a sorsok, már amennyiben kötélnek állnak a vallatóra fogottak. Az emberek ugyanis nem szívesen tárják föl életüket idegenek előtt, és ebben a falusiak a városiaktól nem különböznek. Éppen olyan kínosan feszengnek, mintha az aranyerüket vizsgálnák egy orvosi rendelőben.

Falun születtem és nevelkedtem, de a sors úgy hozta, hogy később városlakó lettem. Egyetemista koromban – az ELTE pszichológus hallgatójaként – falukutatáson is részt vettem. A terep tehát egyik vonatkozásban sem ismeretlen számomra. A falusi életet is és a falusi élet valóságának feltárására irányuló kutatások fonákságait is jól ismerem.

Akkoron az alkalmi falukutatók, akik nagyrészt bölcsészhallgatókból verbuválódtak, előzetes szakmai felkészítésben részesültek. Az efféle kezdeményezést az 56-os forradalom után alig tíz évvel egy kicsit az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló tevékenység gyanúja lengte körül. De Bakos István megszervezte, és olyan neves szakemberek támogattak és láttak el bennünket „megfigyelési szempontokkal”, mint Erdei Ferenc, Ortutay Gyula és Szabad György. Felkerestük Illyés Gyulát is – akkor találkoztam a nagy költővel személyesen először –, aki nagy rokonszenvvel támogatta elképzeléseinket, a felesége pedig, Flóra néni, aki az egyetemen gyógypedagógiát adott elő, tanácsaival is ellátott bennünket.

Ezek kedves emlékek, de a terepen töltött napok is maradandó élményt jelentenek számomra. A háromhetes munka célja az volt, hogy Somogyban, az egykori csurgói járásban, fölterképezzük néhány falu életét, történelmét, természeti viszonyait, néprajzi sajátosságait, gazdasági helyzetét, társadalmi tagozódását, egészségügyi ellátottságát. Javaslatomra a felmérés kiterjedt a falu „lelkületének” vizsgálatára is, amennyiben szándékunkban állt föllelteni a falu gondolkodásmódjának, a vidéki életmód alakulásának főbb szellemi mozgatórugóit.

Ennek a falukutatásnak a részleteiről Bakos István számol be *Közzolgálatban* című könyvében (Püski, 1994), nem időzöm tovább a témánál. Csak azért hoztam fel itt példának, hogy az ott szerzett tapasztalataimat megoszthassam olvasómmal. A legfontosabb tapasztalat az volt, hogy a falvak lakói szándékainkat illetően gyanakodva fogadtak bennünket, és ezt a gyanakvást az utolsó napig nem sikerült bennük eloszlatnunk. Amúgy a falukutatásnak tudományosan nem sok hozadéka volt.

A falukutatók bővelkednek hasonló tapasztalatokban. Egyikük így ír az egyik ormánsági faluban tett látogatásunkról: „A község

lakói közt az a hír terjedt el, hogy álruhás katonák vagyunk, s a jugoszláviai szerb–horvát zavargásokkal kapcsolatban érkezünk a faluba. Tulajdonképpen mi tisztek vagyunk, s a legénységet a falun kívül, az erdőkben szállásolták el.” Képzeltük, hogy ez a rejtélyes társaság miféle adatokhoz juthatott a faluban.

*

A falukutatás mindazonáltal külön tudománnyá nőtte ki magát, amelynek gazdag irodalma van. Ennek a fontosságát nem kívánom elvitatni, csupán annak a gondolatomnak szeretnék hangot adni, hogy a magam részéről, „falusi énem” szempontjából a falukutatás módszerét és gyakorlati alkalmazását sérelmesnek és tolakodónak találom. Ezzel kapcsolatosan messzemenően egyetértek azzal, amit Babits írt Illyés Gyula híressé vált könyvéről 1936-ban: „A pusztát csak az ismerheti belülről, aki maga is a pusztá gyermeke. De ez az ismeret csak akkor válhat tudatossá, ha a pusztá gyermeke kilép a pusztából, és fölébe emelkedik...” Nem hiszem, hogy egy kívülről jött megfigyelő, bármilyen felkészült legyen is, egy intenzív helyi tájékozódás eredményeként képes megragadni és magával vinni azt az „ismeretlen, idegen világot”, amit kutatott, anélkül, hogy annak részévé ne válna, személyiségében változatlanul „kívülálló” maradna. A falukutató beszámolóik hemzsegek ugyan az objektivitás megteremtésére s a szubjektivitás kiküszöbölésére utaló megfogalmazásoktól, ez azonban a lényegen semmit sem változtat.

Régen úgy tartották, hogy a város a kultúra hordozója, a falu viszont elmaradott. Ez akkor sem volt igaz, ma még kevésbé helytálló. Értelmes emberek mindig tiltakoztak az ellen, hogy a városi és falusi kultúrát fejlődési viszonyba állítsák egymással, és meggyőződéssel vallották, hogy a falu nem képvisel alacsonyabb fejlődési fokot, mint a város, csak – az élet sajátosságainak megfelelően – máson van a hangsúly.

*

De hadd szóljak most magunkról. Felesleges lenne itt részemről Kisorosz krónikájának a hosszas bemutatása. Megtette ezt helyettem Sztánics Ferenc, aki évtizedek óta kutatja a falu történetét. Az általa megjelentetett könyv, az *Ott szeretnék erdő lenni, ahol kihajtottam* (Logos, Tóthfalu) bőséges információval szolgál az érdeklődők számára. Magyar nyelven egyébként ez az első alapos, átfogó, a település életének szinte minden területét összefoglaló munka.

Annyit azért talán el kell mondanom, hogy Kisorosz Vajdaság északkeleti részén, Bánátban, a szerb–román határtól 6 km-re nyugatra fekszik. Csillagászati pontossággal: az északi szélesség 45 fok 45 percének és a keleti hosszúság 20 fok 30 perc és 20 másodpercének metszéspontjában található. A tengerszint feletti magassága 81 méter.

Az 1948-as községi jegyzőkönyv szerint a falu – a hozzá tartozó földterülettel együtt – 10 négyzetkilométer, maga a település (a házak mögötti kertekkel) 3,5 négyzetkilométer, az utcák hossza 25 km. Annak idején 1033 háztartást jegyeztek fel, 4290 lakossal. 1991-re a lakosok száma 3520-ra csökkent, azon belül a magyarok száma 1383 fő volt.

A falu két részből állt, az ún. öregfaluból és az újfaluból. Ez utóbbit Szerbfalunak hívtuk. A magyarok régebben többségben voltak, ma a falu lakosságának nem egészen 40 százalékát teszik ki.

Mi történetesen az öregfalu Tószeg és a román határ felé eső végén laktunk. Innen szép időben, kelet felé nézve, jól lehetett látni a zsombolyai templomot és a gyárkéményeket, északnyugati irányban pedig Nagyikinda tornyait és malomépületeit. Egyébként semmit sem lehetett látni a széles nagy határban. Olyan sík teret, mint ami Kisoroszt körülvette, sehol máshol nem láttam, még a hortobágyi pusztán sem. Amikor először hallottam Petőfi Sándornak azt a verssorát, hogy „Lenn az alföld tengersík vidékin”, meg voltam róla győződve, hogy Kisoroszon járt, és ez a látvány ihlette meg.

A falut övező végtelen szántókon láttam utoljára délibábot. Gyermekkoromban sokáig azt hittem, hogy itt van a világ vége. Bi-

zonyos értelemben ez büszkeséggel is töltött el. Sokáig arról sem hallottam, hogy a falubelieken kívül is vannak magyarok a világon. Mekkora volt aztán az ámulatom, amikor kiderült, hogy amit én a világ végének hittem, az tulajdonképpen az egykori Magyarország kellős közepe. Azóta sem tudtam felocsúdni meglepetésemből, amelyből egy életre szóló hitet merítettem. Ha a világ mind a négy égtája felé Kisorosztól több száz kilométerre élnek magyarok, és sokkal többen, mint itt a faluban, akkor ennél nagyobb adománnyal Isten aligha ajándékozhatott volna meg. Azóta is hálás vagyok neki ezért, és tulajdonképpen bánt, hogy mások keveslik, rosszul élik meg azt, ami az én szívemet a mai napig örömmel tölti el.

Látószög kérdése minden.

*

A falu autóval tíz percre van Kikindától. A 6,5 méter széles, kifogástalan műút helyén valamikor országút húzódott, amelyen tempósan haladva két és fél óra alatt tettük meg a 14 kilométeres távolságot. Nyáron bokáig jártunk a porban, télen beleragadtunk a sárba, az országút menti tanyák kutyái olykor leszaggatták rólunk a nadrágot. Az út mellett kétoldalt búza, kukorica és napraforgótáblák váltogatják egymást. Megműveletlen parcellát soha egyet sem látni.

Az aszfaltút dél felé tart, majd kissé délnyugati irányába fordul. Innen már látni a falu templomtornyát. A kikindai út derékszögben csatlakozik a főutcára, előbb jobbra tart, majd az első keresztútnál balra fordul Magyarcsernye irányába. A keresztezésben van az iskola. Az épület új, szépen karbantartott, bárhol megállná a helyét a világon. Továbbhaladva a központ felé jobboldalt található a szocialista-realista stílusban épült művelődési ház, vele szemben, a régi Černojević-féle kastély helyén ma egy kocsmá van, mögötte táncterem, majd a futballpálya. A régi iskola, ahová én jártam, a templommal szemben, a falu közepén áll. Olyan, mint minden iskola az egykori Monarchiában, bárki kérdés nélkül megtalálná. Gyermekkoromban ez volt a legmagasabb ház a faluban, nekem

legalábbis úgy tűnt, az olajozott padlójú tantermeket pedig még nagyobbnak láttam. Az épület ma, azt hiszem, vadászotthonként funkcionál. Száz méterrel tovább található az egészségház épülete, amely a mai igényeknek megfelelően épült. Gyermekkoromban, ha orvosi segítségre szorultunk, Nagytószegre kellett eljárnunk. A főutca túlsó végén volt még egy iskola, amely most tűzoltóotthon.

A házak többnyire a múlt század elején, közepén épültek, de sok az új ház. Néhány villaszerű, az utcai fronttól beljebb épült házat is látni. Az új házak, a régiek átépítése, felújítása gyermekkorom óta jelentősen megváltoztatta a falu arculatát. Amióta az utcák aszfaltburkolatot kaptak, a virágoskertek kiszorultak az árokpartra. Ezek mintha szegényesebbek és elhanyagoltabbak volnának, mint amilyen virágoskerteket őrzök magamban. Az árkok azonban mindenütt karban vannak tartva, tiszták, a pázsitot rendszeresen nyírják. Pad már csak elvétve akad, ház előtt üldögélő embereket sem lehet látni, holott iskolás koromban az utcai kispadok fontosabb szerepet játszottak, mint a gazdakörök és a klubok.

Kisorosz tiszta, rendezett falu, pesti szemmel nézve a feleségem is takarosnak látja. A falu lakói szükségét érzik annak, hogy a ház előtti utcaszakaszt rendben tartsák, de mintha a festésre, meszelésre már kevesebb gondot fordítanának, mint gyermekkoromban. Ebben a tekintetben érdemes Kisoroszt összehasonlítani Nagytószeggel. Ég és föld a különbség. A régi német házak, amelyekbe a Boszniából idetelepített szerbek beköltöztek, még romos állapotukban is pompázatosak, ami azonban az utcafrontot illeti, olyan, mintha szemételepen járnánk. Térdig ér a gaz, virágoskert sehol, a helyükön néhol nyáron krumpli és hagyma veteményeket látni. A magyarok és a szerb telepések felfogásbeli különbségei hetven év után is rajta ülnek az utcán és a házakon.

Kisorosznak ma út- és telefonhálózata van. Minden utcát aszfaltburkolat borít, többségükben a járdák is aszfaltozottak. Annak idején egyetlen műútja sem volt a falunak, még a főutcat sem borította szilárd útburkolat. A közlekedés, az áruszállítás, sőt a falu megközelítése is időszakos maradt, a nyárra korlátozódott. Esős időben és télen a tengelyig érő sár miatt a falu csaknem teljesen el volt zárva a világtól, sokáig nem is tudtam, hogy más település is van a világon.

A régi országút nyomvonalán épült műúton kívül, amely Kisoroszt összeköti Kikindával, majd folytatódik Magyarcsernye irányában, további két aszfaltúton lehet eljutni a faluba. Kelet felől Nákófalván, Szenthuberten és Nagytószegen át, nyugat felől pedig a Kikindától Töröktopolyára vezető útról van Kisorosz felé leágazás. Ma tehát mind a négy világtáj felől meg lehet közelíteni a falut, ami a település gazdasági és kulturális fejlődése szempontjából az egykori állapotokhoz képest elképzelhetetlenül nagy változás. Ha tisztában vagyunk a megközelíthetőség, a közlekedés, az áruszállítás fontosságával, önmagában véve már ez a látványos és minőségi változás is ellentmond a falu gyors és erőteljes pusztulásáról szőtt legendának.

A közutaknak köszönhetően a falu közelebb került Kikindához és a környező településekhez, így lehetőség nyílt arra, hogy ingázó életmóddal azok is a faluban maradjanak, akik egyébként munkalehetőség híján nem tudnának megélni. A feltételek jobbak a piacozásra is, hiszen a megtermelt árut könnyen eljuttathatják távolabbi városokba. Az úthálózat kiépülése magával hozta a gyorsabb élettempót, a nagyobb tájékozottságot, a gazdálkodás rugalmasságát.

Kisiskolás koromban még nem volt villany a faluban. Esténként petróleumlámpával világítottunk. Alkonyatkor a távolabb lakó diákokat a tanító néni hazaengedte az iskolából. Ma is megihat ez a féltő gondoskodás, amelyre nem minden esetben szolgáltunk rá, hiszen ahelyett, hogy szedtük volna a lábunkat hazafelé, verebket fogdostunk az eresz alatt. A szilárd útburkolat és telefonhálózat mellett bevezették a gázt a faluba, kiépült a vízvezeték- és csatornahálózat. A tévé mellett mind több házba kerül számítógép, a fiatalok e-maileznek, szörfölnek a világhálón, a falunak van saját honlapja.

Azáltal, hogy a falu az úthálózat és a modern telekommunikációs rendszer révén bekerült a világ vérkeringésébe, sok minden megváltozott. Van ennek bizonyára rossz és jó oldala is, de nem kétséges, hogy a jövő szempontjából vitális fontosságú változások történtek. A falu jövője attól függ, hogy vajon mernek-e vállalkozni a fiatalabbak arra, hogy ne hagyják el a „süllyedő hajót”, a falujuk

kat, hanem helyben olyan vállalkozásba fogjanak, ami megélhetésüket – s így a település jövőjét is – biztosíthatja.

*

A falukutatók azt állítják, hogy a falvak lakóinak az életstílusát a kis születési arány, a beolvadás, az elvándorlás, az önpusztítás jellemzi, és magukra hagyottan küszködnek a fennmaradásukért. „A falvak többsége egy-egy aggok házára hasonlít, ahová többször jár a halál, mint az élet” – írja Gubás Jenő a *Veszendő végeken* című könyvében. Gubás megpróbálja górcső alá venni a magyar kistelepülések kórtanát, és feltárni azokat az okokat, amelyek a délvidéki falvakat sorvasztják. Ezek között említi a falu lakosságának apolitikusságát. A múlt század közepe óta ragadt a köztudatba az a fáma, hogy a falu népe már csak olyan, hogy távol tartja magát a közélettől és a politikától. (Mennyivel kényelmesebb erről beszélni, mint azt firtatni, hogy centralizált államokban milyen esélyük van a vidéken élő embereknek arra, hogy bekerüljenek az országgyűlésbe.)

Nos, Kisoroszra nem jellemző az apolitikusság. Kezdetről fogva részt vesznek a magyarság politikai szerveződésében. A falu ugyanolyan megosztott, ugyanolyan politikai csatározások színhelye, mint az ország, a magyarság és az egész átalakuló térség. Az emberek nyitottak, figyelemmel kísérik a nagyvilág eseményeit, pontosan tudják, mi történik Belgrádban és Budapesten. Élénk művelődési élet zajlik a faluban, az amatőr színjátszó csoport évente több darabot visz színre, számos díjat nyertek, bejárták az egész Kárpát-medencét. Ez sem vág össze a falvak népe passzivitásáról szőtt mesékkel, a pusztulás rémképéről nem is beszélve.

Gubás a falvakat sorvasztó okok között az apolitikusság mellett a passzivitást is említi. Szemére veti a falvak népének, hogy inaktívak, senki sem akar kezdeményezni, mindig mástól várják a megoldást, a csodát, és mivel a segítség kívülről csak nagy ritkán érkezik, ezért van az általános tespedtség és mozdulatlanság.

Ezt én nem így látom. Ellenkezőleg, régtől fogva hihetetlen túlélési ösztön jellemzi a falun élőket. Szegény özvegy nagymamám

jut eszembe, aki annak idején gyalogláb százszor megjárta Zsombolyát és Kikindát, hogy egy kis sót, petróleumot, gyufát, szöveget vigyen, hozzon. Mosott, dagasztott, a hátán cipelve nevelte fel hét gyermekét. De az én szüleim erejét és lehetőségét is messze meghaladta vállalkozási kedvük, amikor az ötvenes években szárnyaló fantáziámnak engedve iskoláztatni kezdtek, előbb engem, aztán a húgomat, majd az öcsémet, holott betevő falatra is alig tellett. De sokan és sokféleképp keresték mások is a kitörési lehetőséget. Ezek várták volna másoktól a megoldást, a csodát?

Ma sincs ez másként. Annak ellenére, hogy a szerb hatalom a kisajátításokkal, beszolgáltatásokkal már indulásnál nincstelenné tette a falu népét (elsősorban a magyarokat), hogy különféle adókkal, a termények árának leszorításával kisajtol belőlük minden dinárt azóta is, hogy ők viselték a közelmúltban elvesztett értelmetlen háborúk legnagyobb terhét: a gyerekek nem éheznek, az utcákon nem lődörögnek hajléktalan, elrongyolódott emberek, és nem kell tartanunk a tolvajoktól és a zsebmetszőktől sem. Azt gondolnánk, hogy a nehéz terhek miatt a falvakban csupa iszákos, narkós és megkeseredett ember él. Erről azonban szó sincs. A modernizációval persze oda is minden begyűrűzik, többségükben azonban nyitott, barátkozó, vidámságot kedvelő, vendégszerető emberek.

A többi magatartási jegy, amellyel Gubás Jenő a falu sorvadását magyarázni próbálja, általános emberi tulajdonság, s a település jellegétől függetlenül a térség egészére, sőt a nyugati kultúrára is jellemző. Nevezetesen, hogy a falusi ember csak magával törődik, mások bajával nem foglalkozik. Széthúzó, a rászoruló honfitársaknak nem hajlandó segítséget nyújtani. Nem hisz a jövőben. A szókincse hiányos, beszéde foszlik és szürkül. Sokan a vallás felé fordulnak, ott keresnek vigaszt, míg mások a szocializmus eszméjének romjain keresik elvesztett ideáljaikat, légüres térben botorkálnak, a vagyonszerzésen kívül nem érdekli őket semmi más.

Az általános értékszavar, az anyagiasság, a műveltséghiány, a nyelvromlás, a felszínes, olcsó, értéktelen szórakozás a kor szellemével jár, nem lenne ildomos a falvak lakóinak nyakába varrni. Talán előbb tájékozódjunk: nézzük meg, hol székelnek a kiadóhá-

zak, az oktatási és művelődési intézmények, a szórakoztatóipart fellegvárai?

De a legsúlyosabb vád, ami a falvak lakóit éri: az egyke, a „családellenesség”. Amióta a falukutatók a múlt században a „fehér pestist” felfedezték, egyetlen valamirevaló falukutató sem hagyja ki, hogy ezt a súlyos vádat a falvak lakóinak szemére vesse. A jogalapot hozzá a népeletnek abból a régi felfogásából merítik, amely a falut a „romlatlan erkölcs”, a „jó levegő” lelőhelyének és a „demográfiai utánpótlást” biztosító rezervátumnak tekintette.

Nos, a rezervátumoknak csakugyan végük, a falvak keresik a túlélés lehetőségét. Ami pedig az egykezést illeti, annak számos oka van. Fekete Gyula például, a *Véreim, magyar kannibálok!* című könyvében, százhatvan okát sorolja fel – a teljesség igénye nélkül. Azt gondolom, hogy a nemzet revitalizációját nem a falusi gyerekek számolgotásával, hanem törvényhozással, a közösségi értékrend helyreállításával, a javak méltányos elosztásával kell kezdeni.

*

A falvak sorsát nem téveszthetjük össze sem a magyarság helyzetének rendezetlenségével, sem a délvidéki magyarság általános és alapvető kisebbségi létkérdéseivel. A falvak jövőjét illetően sem lehet zsinórmértékkel mérni. Egyes települések gyors fejlődésnek indultak, szemben más falvak stagnálásával, kilátástalanságával és pusztulásával. Nem egyforma gazdasági nyomásnak és pénzelvonnásnak vannak kitéve. Különböző a menekültek betelepítésének mértéke is. Más a népesség iskolázottsági szintje, korösszetétele, de a szemléletbeli különbségek is jelentősek. Kisorosz jó példa rá, hogy a falu meghatározó személyiségei miképp lehetnek serkentő hatással a művelődési életre és a túlélést jelentő gazdasági vállalkozásokra.

A szakírók, kutatók álláspontja a falu gondjainak megoldását, jövőjét illetően lényegesen különbözik egymástól. Az egyik álláspont – nevezzük gazdaságinak – a termelés korszerűsítési követelményeiből, az okszerű földművelés megvalósítási feltételeiből in-

dul ki. A másik felfogás képviselői a társadalmi összefüggéseket helyezik előtérbe, sőt mindenk fölé, és a polgárosulás lehetőségeiben keresik a falu megtartását. Ismét mások, mint társadalmi kórtünetre tekintenek a falvak elhalására, amit a lakosság mentalitásával próbálnak magyarázni. Egyes falukutatók a magyar tanyák, falvak és kistelepülések pusztulása kapcsán egyenesen a nemzet lelki rokkantságáról beszélnek.

*

Nyilvánvaló, hogy a falvak sorsa elválaszthatatlan a térség társadalmi-politikai átalakulásától és azoktól a gazdasági folyamatoktól, amelyek ezzel járnak. A társadalmi-gazdasági folyamatok elemzését más szakértőkre hagyom, de a mentalitás kérdéskörét illetően szeretném egy-két gondolatomat megosztani az olvasóval. Előbb azonban dióhéjban hadd foglaljam össze a délvidéki magyar falvak sorsát meghatározó legfontosabb demográfiai változásokat.

Vajdaság csaknem minden vonatkozásban Szerbia legfejlettebb része. Itt kapcsolódik az ország Közép-Európához könnyen járható szárazföldi és vízi útjaival. Vajdaságban van Szerbia megművelhető földjeinek 35 százaléka, szántóföldjei 46 százaléka, a búzatermelés 59 százaléka. Vajdaságban terem a kukorica 44 százaléka, a cukorrépa 87 százaléka, a gyümölcs 22 százaléka. Itt jön létre a hústermelés 40 százaléka, innen kerül ki a földgáz és a kőolaj 100 százaléka. Vajdaság adja a behozatal 35 százalékát, a kivitel 32 százalékát. Vajdaság adja az ország élelmiszeriparának 58 százalékát, holott népességének aránya Szerbia össznépességében csak 25 százalék.

A vajdasági magyarok 1910-ben még az össznépesség 28,1 százalékát alkották. Vajdaság csaknem minden községében éltek magyarok, a községek háromnegyedében létszámuk meghaladta a 10 százalékot. A legtöbb magyar Bácskában élt, kevesebb Bánságban, még kevesebb Szerémségben. A magyarok kilenc községben abszolút és két községben, relatív többségben voltak. Ezek Vajdaság községeinek negyedét adták. Ma Vajdaság 53 településén (ez a települések 15,4 százaléka) élnek abszolút többségben. A helyzet

még 1953-ban is hasonló volt, ám 1991-ben – a szerbek tudatos és tervezett betelepítésével, majd 1991-től a menekültáradattal – jelentős mértékben romlottak az etnikai arányok a magyarok kárára.

Az adatokból kitűnik, hogy a vajdasági magyarok természetes népszaporulata 1961-ig biztosította a népesség fennmaradását, sőt egy nagyon kis mértékű növekedést is. Ezt követően az önálló magyar tannyelvű iskolák megszüntetése, a művelődési élet elsorvasztása, más intézmények felszámolása, a szerb intézményekkel való összevonása és bezárása, a nagyméretű asszimiláció, az emigrálás, disszidálás, majd a nyomasztó munkanélküliség és távlatlanság-érzés, a növekvő méretű vendégmunka-vállalás, kivándorlás következtében a népesség életerejére erőteljesen megcsappant, és megindult egy depopulációs folyamat.

Népességi szempontból a vajdasági magyarság az összeroppadás harapófogójába került. Helységenként jelentős eltérés tapasztalható, de nem a falvak és a városok között, hanem a helyi sajátosságoktól függően. Falvakban, városokban is egyaránt sok az aggregény, a hajadon, csaknem mindenütt növekszik az idősek száma, és egyre kevesebb a fiatal.

*

És most lássuk a mentális változásokat. Valamely nép élet- és munkakörülményeinek, kulturális és civilizációs állapotának a kérdése meglehetősen összetett, és igen óvatosan kell eljárunk, ha azt pszichológiai fogalmakkal próbáljuk leírni. Sem a magyarság egészének, sem egyes nemzetrészeknek az életmódját és lelkiállapotát befolyásoló társadalmi viszonyok nincsenek felkutatva. Hiányzik az összevetés lehetősége is más népek gazdasági-politikai körülményeivel és társadalomlélektanával. Ezzel kapcsolatosan szeretném felhívni az érdeklődők figyelmét *Nemzeti önkép* című könyvemre, amely ebben a vonatkozásban a térségben végzett, úttörő jellegűnek számító kutatások eredményeiről ad számot. (Logos Grafikai Kiadó, Tóthfalu 2004.)

Bonyolítja a kérdést, hogy a Kárpát-medencében élő különböző népek évszázadok óta kölcsönviszonyban állnak egymással, és

meglehetősen heterogén közösségeket alkotnak. Ezek az etnikumok részben hasonlóan, részben másképpen reagálnak az adott viszonyokra. Az etnikai különbségek ellenére nem szerencsés a nemzeti karaktervonások szerepét túlhangsúlyozni, mert számos jel arra utal, hogy az egy-egy tájegység gazdasági és kulturális fejlettségében mutatkozó eltérések, az ún. regionális sajátosságok, sokkal meghatározóbb szerepet játszanak az ott élők sorsának alakulásában, mint az, hogy milyen nemzetiségűek. Ugyanakkor tény, hogy például a szórványban élő magyarok, nyilván többszörösen hátrányos helyzetük miatt, sérülékenyebbek és hajlamosabbak a kedvezőtlen lélektani reakciókra, mint a többségi népek tagjai.

A délvideki magyarság – és itt korántsem csak a falusi lakosságról beszélek – a nemzettesttől elszigetelve, hátrányos nyelvi, etnikai, vallási helyzetben él, leépült intézményrendszerrel, miközben folyamatos politikai nyomásnak, anyagi elvonásoknak, asszimilációs veszélynek, szétszóródásnak és felszámolódásnak van kitéve.

*

Mit lehet ebben a helyzetben tenni? Meg kell vizsgálni, hogy melyek az etnikai leépülés folyamatának alkotóelemei. Melyek azok a csatornák, amelyeken elszivárognak nemcsak a falvak lakóinak, hanem az egész délvideki – és határon túli – magyarságnak az erő tartalékai?

Az ezzel kapcsolatos nemzetstratégiai áttekintésnél kénytelen vagyok a részleteket átlépni, jobbára csak kiemelések következnek abból a vitából, amely a Magyar kisebbség című folyóiratban zajlott 2000-ben.

– **Az etnikai tér beszűkülése.** Egy-egy településen belül és a magyarok által lakott térségben bekövetkező erőteljes demográfiai térvészítés.

– **A gazdasági térvészítés.** A magyarság saját életterén belül is kiszorul a privatizációból és a gazdaság meghatározó tényezői közül.

– **Politikai tévesztés.** A kisebbségi pártok ellenére a magyarság kiszorul a nagypolitikából, a helyi önkormányzatokból, az intézményekből és érdekképviselletekből.

– **Nyelvi tévesztés.** Az anyanyelv használati köre beszűkül, értéke csökken, az idegen nyelvi befolyás erősödik.

– **Kulturális tévesztés.** Magyar intézmények nincsenek, vagy forráshiány miatt leépülnek. A kultúra műkedvelésre szorítkozik.

– **Szakmai, intellektuális tévesztés.** Az anyanyelvi iskolahálózat hiánya miatt a népesség deklasszálódik, és teljes egészében hiányzik az autentikus értelmiségképzés.

Nem lehet a magyar falvak sorsáról beszélni anélkül, hogy az erőtartalékok elfolyásáról, illetve annak csökkentéséről és megakadályozásáról ne beszéljünk. Napnál világosabb, hogy ez csak egy autonómia keretében valósítható meg; nem véletlen, hogy az autonómia gondolata milyen nagy ellenállásba ütközik.

Végzetes mulasztás, hogy a határon túli magyarságnak ezt az egyöntetű szándékát egyetlen magyar kormány sem karolta fel, mi több, az elmúlt tizenöt év alatt semmiféle nemzetstratégia nem fogalmazódott meg a halmozottan hátrányos helyzetű határon túli – tömbben, szórványban és diaszpórában élő – magyarság helyzetének javítása érdekében. A helyzet orvoslására átgondolt, költségvetésből támogatott, a párt- és kormánypolitikától teljesen mentes, intézményes formát kellett volna létrehozni. A magyar politikai élet szereplői (határon innen és túl) alkalmatlannak bizonyultak erre, amit talán mégsem lehet a majdányi, rábéi vagy szajáni parasztok nyakába varrni. Ki kell mondanunk azt is, hogy a lelkiismeret könnyítését szolgáló, porhintésként működő segélyezés ebből a szempontból több kárt okozott, mint hasznót, mert átgondolatlanságával szétverte a határon túli magyarság spontán önszerveződését. A mai kisebbségpolitika klientúrarendszerre épül, amelynek semmi köze sincs a nemzeti önazonosság megőrzéséhez, még kevésbé a jelzett negatív folyamatok megállításához.

A továbblépés lehetséges irányát abban látom, hogy előbb-utóbb létrejön egy magyar nemzetstratégia, amelynek keretében, a nemzet sorskérdéseinek általános kezelésén túl, olyan re-

gionális, az adott nemzetrészek helyzetéhez alkalmazott kezelési és támogatási rendszer is kialakul, amellyel elvben egy autonómia keretében vagy más formában biztosítjuk a gazdasági felemelkedés, az anyanyelv és az önazonosság megőrzésének lehetőségét.

És még valami. Addig is, amíg ez az elképzelés valóra válik, jó lenne, ha megszívlelnénk Vetési László erdélyi lelkész javaslatát. Sok minden azon áll vagy bukik, mondja, hogy a végeken élő, küszködő, legtöbbször a lehetetlennel harcoló értelmiség nagy magárahagyottságában, a hiábavalóság lehangoló érzésétől fojtogatva kap-e némi bátorítást és utánpótlást.

Így van. A kisebbségi érdekszervezeteknek, egyházaknak, a magyar kormánynak, a kisebbségek támogatásával foglalkozó (tákaródzó?) intézményeknek és alapítványoknak mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy biztosítsák az értelmiség-utánpótlást, de annak érdekében is, hogy a végeken élő tanítók, lelkészek, írástudók nyomasztó magányát feloldják, panaszaikat meghallgassák, és lehetőségük szerint orvosolják.

Talán ha száz-egynéhány emberről van szó. Erdélyben. Nálunk kevesebbről. Száz-egynéhány megszállott, akik évtizedeken át szinte egyedül szorgoskodnak, közösséget építenek, művelődést szerveznek, iskolákat mentenek, és magukra maradvá reménytelenül mondják a magukét. A falvak sorsa is sokban attól függ, hogy hány ilyen szent megszállott van a faluban, akiket nem riaszt el a süppedő világ akkor sem, ha ezért se figyelmet, se szeretetet, se megbecsülést nem kapnak.

De ha már ezeken az embereken segíteni nem tudunk, vagy nem akarunk, abba kellene hagynunk, hogy a falvakról úgy beszéljünk, mint valamilyen mitikus kategóriáról, s hogy lakóira úgy tekintsünk, mint valamilyen egzotikus állatokra. Az elmúlt másfél évtized alatt egyetlen magyar kormány, egyetlen kisebbségi párt sem vállalta a meghatározó személyek támogatását, a tervezést és a cselekvést. Épp fordítva történt: a kormányok, a pártvezetők várták el a maradéktalan támogatást. Legalábbis addig, amíg reklámot, hitelt, nevet kellett szerezni a pénzek és a hatalom megkaparintásához.

„Fejétől bűzlik a hal.” Ezért ha segítő szándék vezérel bennünket akár a magyar falvak, akár a kisebbségek kálváriája kapcsán, a hal fejénél kezdjük a vizsgálódást. A sorsra, a lelki deficitre, a nemzethalálra való hivatkozás már sem a figyelem felkeltését, sem a helyzet megváltoztatását nem szolgálja.

Azt akarom ezzel mondani, hogy a pártvezetőknek, kormányoknak a legitimitást nem az adja meg, hogy egy adott pillanatban többséget szereznek a választáson, hanem ha segítő testvérként viselik gondját a nemzet legkisebb töredékének is, és vállalt pozíciójukban az általuk képviselt népesség életszervezésében hasznosítható cselekvési programmal rendelkeznek. Sajnos, erre vonatkozóan, amint mondtam, az elmúlt másfél évtizedben nem volt példa. Ami csak azért nem végzetes baj, nem helyrehozhatatlan szerencsétlenség, mert az *értékmentés és az önáltatás nélküli jövőtervezés* – közös feladata mindannyiunknak.